

УДК 339.92

Теоретичні основи формування імперативів економічного розвитку суспільства

Ільїна М.В.

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Шпильова Ю.Б.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

У статті розкрито сутність теоретико-філософського поняття «імператив» через призму його еволюційного зв'язку з інститутами, інституціями та інституційним середовищем. Визначено етапи життєвого циклу імперативів, які повсякчас адаптуються до суспільних змін. Обґрунтовано, що процес розвитку імперативів набуває характеру неперервного нарощування нових, удосконалених правил економічної та неекономічної взаємодії індивідів на основі тих, що вже завершили свій цикл.

Ключові слова: імператив, інститути, інституції, інституційне середовище, розвиток суспільства.

Ильина М.В., Шпилева Ю.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИМПЕРАТИВОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

В статье раскрыта сущность теоретико-философского понятия «императив» через призму его эволюционной связи с институтами, институциями и институциональной средой. Определены этапы жизненного цикла императивов, которые постоянно адаптируются к изменениям в обществе. Обосновано, что процесс развития императивов приобретает характер непрерывного наращивания новых, усовершенствованных правил экономического и неэкономического взаимодействия индивидов на основе тех, что уже завершили свой цикл.

Ключевые слова: императив, институты, институции, институциональная среда, развитие общества.

Iliina M.V., Shpyliova Y.B. THEORETIC PRINCIPLES FORMING IMPERATIVES OF A SOCIETY'S ECONOMIC DEVELOPMENT

In the article the essence of theoretic-philosophic term "an imperative" is represented through the prism of its evolutionary relations with institutes, institutions, and institutional framework. Stages of imperatives' life cycles are defined considering the imperatives continuously adjust to societal transformations. It is proved the process of imperatives' development gets features of steady building-up of new, perfected rules of economic and non-economic relations between persons on the basis of imperatives which have rounded the life cycle off.

Keywords: imperative, institute, institution, institutional framework, society.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В Україні сучасні економічні перетворення тісно пов'язані з процесами євроінтеграції та децентралізації влади. Міжнародна спільнота особливу увагу приділяє сталому розвитку суспільства, що передбачає екологізацію економіки та встановлення соціальної справедливості, тому економічні й соціальні зміни в державі повинні враховувати принципи сталого розвитку, глобальні політичні виклики та потреби суспільства.

Теоретичні засади політики сталого розвитку країни, консолідації суспільства, поліпшення добробуту населення можуть включати розроблення екологічного та соціального імперативів, які передбачають обґрунтування

доцільності запровадження нового способу господарювання, максимально наближеного до законів природи, раціональне використання, попередження і відтворення навколишнього середовища та природних ресурсів. Для докорінного реформування національної економіки необхідно приділити особливу увагу екологічному та соціальному складникам розвитку держави. Практичне впровадження відповідних імперативів у всі ланки господарського механізму має сприяти досягненню цілей сталого розвитку, стимулювати формування «зеленої» економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та філософські аспекти формування та розвитку імперати-

вів розглядаються в наукових доробках багатьох учених – філософів, правознавців, економістів, соціологів та істориків. Практично всі наукові дослідження імперативів спираються на праці І. Канта, Дж. Сакса, Ф. Ларрен, М. Мойсеєва, Т. Беррі. Серед сучасних авторів варто виділити О. Арзамасову, З. Ватаманюка, В. Гриценка, О. Дорош, О. Іншакова, М. Ковальчук, В. Павлова та ін. Незважаючи на значний обсяг напрацювань у цій сфері, практично немає досліджень, пов'язаних з еколого-економічним аналізом і систематизацією сучасних імперативів та їх впливом на економічний розвиток суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутнісних характеристик теоретико-філософської категорії «імператив»; аналіз процесів його формування та обґрунтування еволюційного зв'язку з інститутами, інституціями й інституційним середовищем; визначення етапів життєвого циклу імперативу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «імператив» походить від латинського слова *imperativus*, яке в перекладі означає «владний». Найпростіше і найпоширеніше імператив визначають як настійну вимогу, веління, наказ. Особливо часто це поняття використовують філософи. Зокрема, І. Кант у творі «Критика чистого розуму» називав імперативом загальний моральний припис і розділив його на гіпотетичний і категоричний, різниця між якими полягає в наявності або відсутності умов для вчинення будь-яких дій: перший вимагає наявності умов, а другий є безумовним принципом поведінки [1].

Більшість філософів трактує імператив практично так само. Так, З. Мірська під імперативами розуміє правила, які виражаються у формі дозволів, заборон, приписів, уподобань і т. д. [2]. Значна частина філософських словників під імперативом розуміють принцип, що носить характер беззаперечного обов'язку та базується на глибоких морально-етичних переконаннях людини, що в результаті робить формалізовану моральну чи етичну суспільну норму максимально ефективною [3]. У цьому криється основна відмінність формальних та неформальних суспільних правил від імперативу.

Еволюційно поняття «інституції», «інститути» й «імперативи» тісно пов'язані між собою через ототожнення обов'язкових і формальних норм, хоча вони і мають чіткі межі. Інституція як певна форма організації, регулювання суспільного життя, діяльності й поведінки людей дає поштовх розвитку інсти-

туту як характерній організаційно-структурованій формі взаємодії індивідів у суспільстві. Своєю чергою, інститут на базі загальноприйнятих звичаїв та з урахуванням імовірності сприйняття його соціумом формує імператив, що має забезпечити необхідне регулювання й координацію взаємовідносин у визначеному інституційному середовищі (рис. 1) [4].

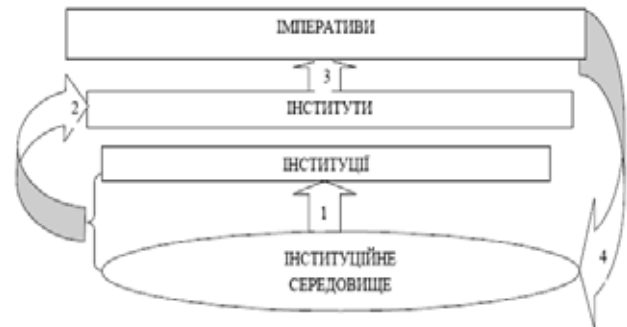

Рис. 1. Схема процесу формування імперативів в інституційному середовищі [4]

В економічній науці під інституційним середовищем здебільшого розуміють «основні політичні, соціальні та правові норми, які є базою для виробництва, обміну й споживання» [5]. Також інституційне середовище визначають як сукупність «правил гри», тобто правила, норми та санкції, що утворюють політичні, соціальні і юридичні рамки взаємодій між людьми та визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність [6; 7].

А. Мельник, А. Васіна, Т. Желюк, Т. Попович у своїх дослідженнях зазначають, що інституційне середовище – це чіткий упорядкований набір інститутів, що визначають рамкові умови функціонування та розвитку економічних суб'єктів. На думку авторів, до основних інституціональних чинників функціонування національної економіки, які є відправними у механізмі забезпечення економічного зростання, належать правові, власницькі, політичні, соціальні, управлінсько-владні, технологічно-інноваційні, структурні [8]. Л. Вербівська на основі кількісних досліджень стверджує: «Інституційне середовище істотно впливає на ефективність і темпи зростання економіки. Політично відкриті суспільства, де дотримуються норми закону та захищаються приватна власність і ринковий розподіл ресурсів, зростають у три рази швидше і у два з половиною рази ефективніше, ніж суспільства, де свобода обмежена» [9]. Подібної думки дотримуються закордонні вчені [10].

Узагальнюючи визначення інституційного середовища різних авторів, під цим понят-

тям розумітимемо сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. Отже, інституційне середовище – це чіткий упорядкований набір інститутів, які визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів.

У наукових дослідженнях уживаються поняття «інститут» та «інституція», які досить часто не розрізняють, а використовують як синоніми. Слід указати на різноманіття сучасних тлумачень цих понять представниками різних шкіл та сфер діяльності. Економісти асоціюють інститути з певним механізмом регулювання ринкових відносин у країні; юристи розглядають інститути та інституції як чіткі формальні закони і правила у суспільстві; соціологи вивчають інститути та інституції в контексті «повсякденного знання» і практичного досвіду; філософи досліджують ці категорії з погляду добра, справедливості та моралі, які притаманні членам суспільства у громадському житті; історики акцентують увагу на еволюційних етапах становлення й розвитку інститутів та інституцій.

Спробу розмежування категорій «інституція» та «інститут» зробили багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Наприклад, О. Іншаков трактує інституцію як соціальну форму типізації функцій суб'єктів господарювання, що визначає їх статуси, ролі в системі суспільного виробництва, а також забезпечує еволюцію системи суспільного поділу праці на підставі норм, правил, регламентів інструкцій контрактів стандартів та порядків [11, с. 56]. Погоджуємося з О. Іншаковим та Д. Фроловим, що саме інституція виступає рушійною силою будь-якої цілеспрямованої діяльності та є базовою категорією інституціональної теорії. Натомість інститут є складнішим поняттям: його можна трактувати як організацію, за допомогою якої відбувається функціонування певної системи однорідних інституцій; як складний чинник суспільного виробництва або комплекс взаємодії інституцій та організацій, ефективних у межах господарської системи. За трактуванням В. Білоусова, інститути – це типові комплекси інституцій, які виступають функціональними генотипами організацій, моделями, що еволюційно склалися, їх функціональної структури [12, с. 178]. Відповідно, кожен інститут має у своєму складі унікальний набір інституцій, що дає можливість урізноманітнити форми організації людської діяльності.

Типовими прикладами інститутів економіки вважають фірми та домашні господарства, організації і фінансово-промислові групи, банки, біржі тощо. Для визначення економічного інституту використовують (зокрема, Г. Клейнер) поняття «норми», яке часто трактується як базовий компонент інституту [13]. В. Зотов, В. Пресняков і В. Розенталь визначають економічні інститути як суспільно визнані функціонально-організовані форми колективної економічної діяльності, через які реалізуються системні функції економіки [14, с. 17]. В оригінальних зарубіжних текстах найбільш часто вживається термін «інституція» [11, с. 54].

Узагальнюючи сутність поняття «інститут», визначимо його як тривалі суспільно-економічні відносини, які базуються на формальних і неформальних інституціях, а також як суб'єкта – носія соціально-економічних відносин (фірми, домогосподарства, банки, корпорації, установи, організації, держава). Під інституціями розумітимемо систему формальних та неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, звичок, традицій, звичаїв, що визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу в економічній, соціальній, політичній або будь-якій іншій сфері, а також у вигляді сукупності законів, що контролюють певні соціальні відносини шляхом формування механізму вирішення конфліктів між господарськими суб'єктами, виконуючи функцію регулятора суспільних явищ.

На нашу думку, ключовим завданням інституцій є створення сигналів про потреби суспільства, тобто генерування інформації у поєднанні з одночасним розв'язанням проблем, що виникають, та підтримкою збалансованості інтересів усіх членів суспільства. Ефективні формальні та неформальні інституції спроможні обмежувати концентрацію економічних та політичних ресурсів, що належать певній частині населення; завдяки контролю розподілу цінностей, доходів і витрат у суспільстві вони стимулюють економічну активність і підтримують ефективність економічних угод.

Завдяки формуванню та дії імперативів відбувається регулювання відносин у суспільстві та їх поступальний розвиток. Так, за визначених обставин та в певний проміжок часу імператив здатен досягти максимального рівня своєї ефективності. На наступному етапі поступово зростає дисбаланс між наявною імперативною нормою і зміненням у

процесі суспільного розвитку середовищем. Виникає потреба якісного оновлення попереднього змісту імперативу з урахуванням нових вимог та для забезпечення ефективної взаємодії у суспільстві. Таким чином, відбувається «спіральний» розвиток імперативних норм, які повсякчас адаптуються до суспільних змін; процес набуває характеру неперервного нарощування нових, удосконалених правил економічної та неекономічної взаємодії індивідів на основі тих імперативів, що вже завершили свій цикл. При цьому на кожному новому витку спіралі форма окремого імперативу може ускладнюватися; однак у їх сукупності ймовірно трансформації іншого характеру: одні втрачатимуть свою актуальність, натомість інші – її набуватимуть (рис. 2).

Між імперативами в межах одномоментного еволюційного стану суспільства існують прямі або опосередковані взаємовпливи; на такі стани, а отже, й імперативи, впливають зовнішні фактори, які поступово якісно та кількісно змінюють сукупність чинних імперативів, призводячи, таким чином, до поступального розвитку соціуму. На основі здійсненого нами теоретичного дослідження, структурно систему імперативів можна представити за допомогою рис. 3.

Більшість сучасних науковців виділяє такі імперативи: політичні, економічні, екологічні, соціальні, науково-технологічні, інформаційні, культурні та ін. І. Мечникова у цьому контек-

сті поділяє імперативи на безпосереднього впливу (політичні, екологічні), проміжні (науково-технологічні, культурні, соціально-економічні), приховані (інформаційні, людського розвитку) [15].

Основні імперативи прямої дії включають політичні, економічні та соціальні. У сучасній економічній літературі відсутнє єдине визначення економічного імперативу, однак коли його згадують, то найчастіше говорять, що національна економічна система повинна бути ефективною, конкурентоспроможною і водночас соціально орієнтованою, ресурсо- та енергоефективною, екологічно стабільною. На нашу думку, економічні імперативи є обов'язковими, об'єктивно зумовленими принципами поведінки суб'єктів економічних систем, напрямів, форм і методів господарювання, механізмів, інструментів і засобів їх реалізації, що мають обов'язковий характер і використовуються в межах чинного правового поля. Тобто економічний імператив – це певні правила поведінки всіх структурних елементів економічної системи з урахуванням різних факторів, що впливають на них.

Висновки з цього дослідження. Завдяки формуванню та дії імперативів відбувається регулювання відносин у суспільстві та їх поступальний розвиток. За визначених обставин та в певний проміжок часу імперативи потребують обґрунтування, визначення пріоритетних завдань, критеріїв, індикаторів

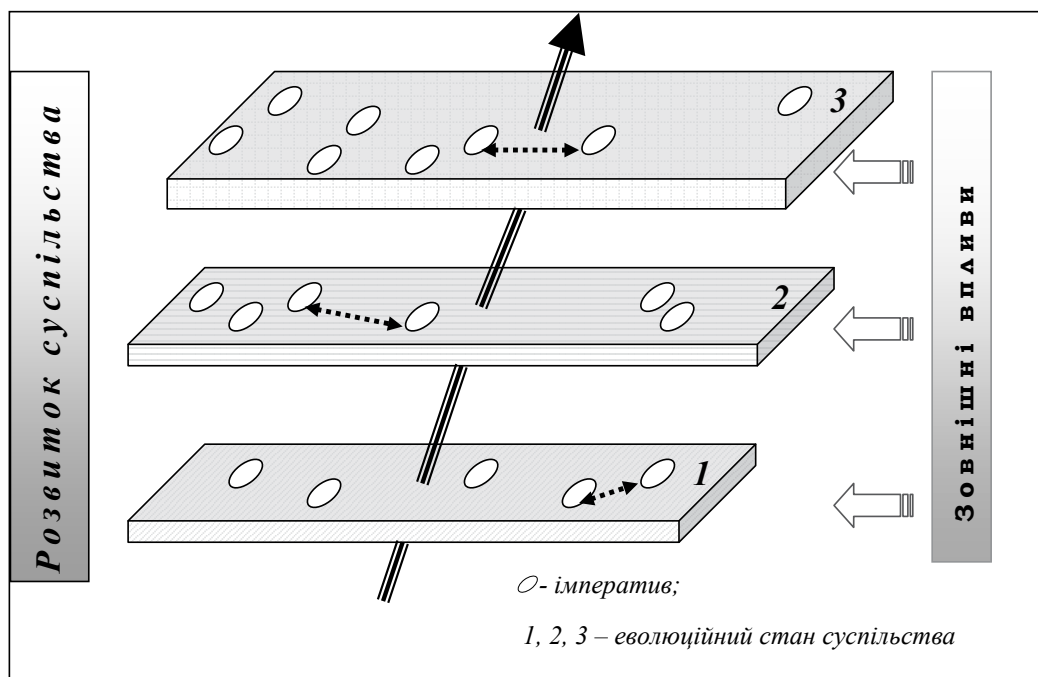

Рис. 2. Динаміка та структура змін імперативів у суспільстві

і часових рамок їх досягнення, а процес їх формування повинен мати системний взаємоузгоджувачий характер.

Життєві цикли імперативів включають такі основні етапи: 1) безпосередня дія імпера-

тиву; 2) визначення переваг, недоліків, ризиків, загроз та можливостей, пов'язаних із дією імперативу; 3) актуалізація в суспільстві потреби трансформації (зміни) імперативу; 4) формування нового, якісно іншого імпе-

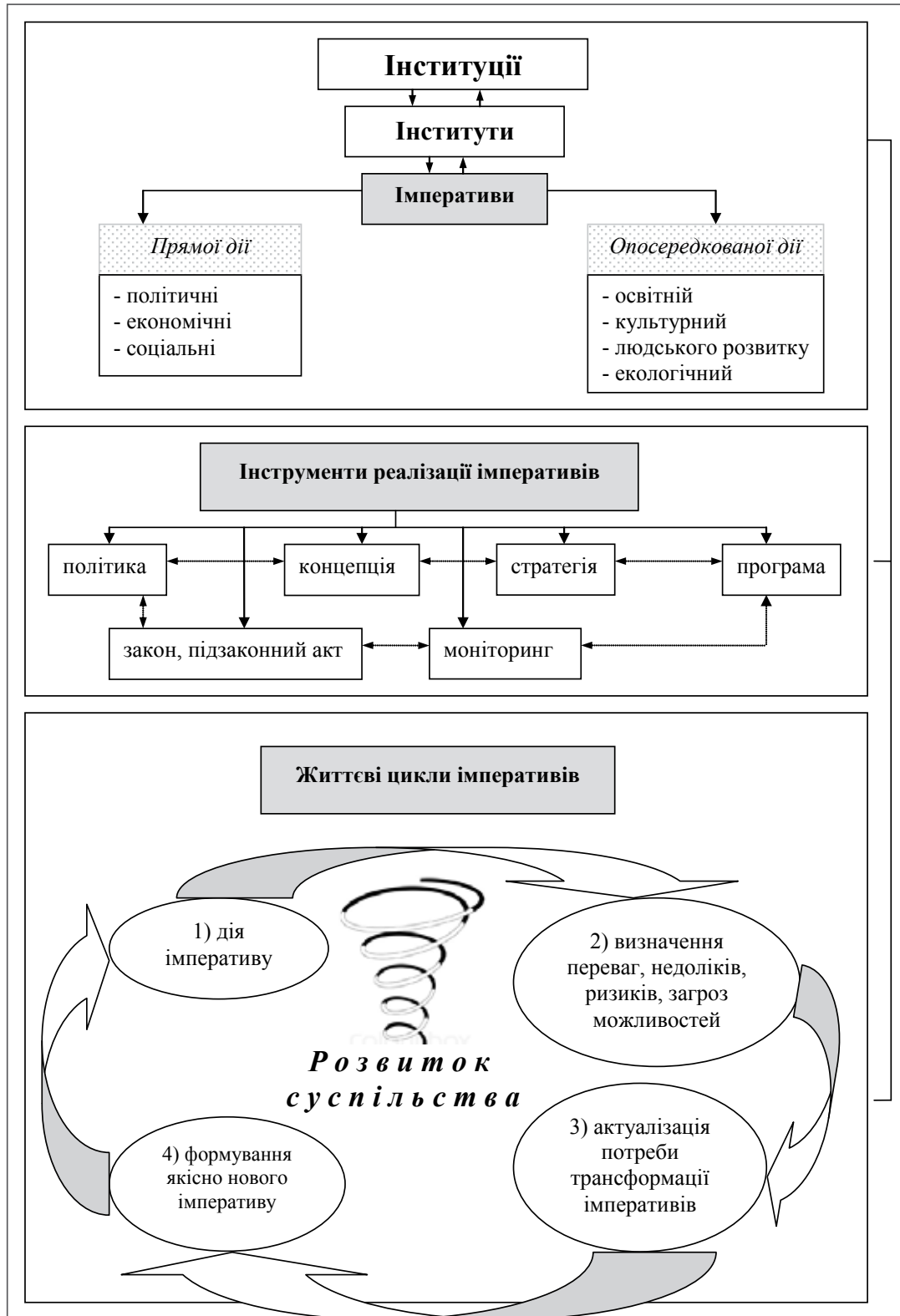

Рис. 3. Імперативи розвитку суспільства

ративу. Таким чином, відбувається «спіральный» розвиток імперативних норм, а процес розвитку набуває характеру неперервного нарощування нових, удосконалених правил економічної та неекономічної взаємодії індиві-

дів. При цьому необхідне наполегливе адміністрування виконання імперативів, поширення нових прецедентних зразків, легітимізації відповідних правил і забезпечення їх підтримки в соціумі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кант Е. Критика чистого розуму / Е. Кант ; пер. Н. Лосского ; общ. ред. Ц. Арзаканян, М. Иткин. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
2. Мирская Е.З. Мертон и его концепция социологии науки / Е.З. Мирская // Современная западная социология науки: крит. анализ. – М., 1988. – С. 42–60.
3. Жюлиа Д. Философский словарь / Д. Жюлиа ; пер. с франц. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 544 с.
4. Ковальчук М.В. Імперативи економічної безпеки держави: інституціональний підхід / М.В. Ковальчук // Ефективна економіка. – 2014. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?or=1&z=3574>.
5. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / З. Ватаманюк. – Львів : Новий світ-2000, 2005. – 648 с.
6. Економічна безпека : [навч. посіб.] / За ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
7. Павлов В.І. Формування регіонального ринку рекреаційних послуг / В.І. Павлов // Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспективи культурного та економічного розвитку. – Трускавець, 2000. – С. 31–34.
8. Національна економіка / А.Ф. Мельник [та ін.]. – К. : Знання, 2011. – 463 с.
9. Вербівська Л.В. Формування інвестиційної стратегії соціально-економічного розвитку прикордонного регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.В. Вербівська. – Львів, 2004. – 20 с.
10. Сакс Дж.Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж.Д. Сакс, Ф.Б. Ларрен ; пер. с англ. – М. : Дело, 1996. – 848 с.
11. Іншаков О.В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52–62.
12. Белоусов В.М. Откуда есть пошёл русский институционализм? / В.М. Белоусов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Т. 3. – № 1. – С. 177–182.
13. Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять «інститут» та «інституція» / В.В. Гриценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
14. Іншаков О.В. Эволюция институционализма в российской экономической мысли (IX–XXI вв.) : [монография] / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов. – М. : Экономист, 2007. – Т. 1. – 511 с.
15. Раціоналізація землекористування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5397529/page:11/>.